

UDK: 070.422:174
UDK: 342.727:659.3

*Др Драган Батавељић, ванредни професор
Правни факултет Универзитета у Крагујевцу
Бранка Батавељић, дипломирани правник
Основни суд у Крагујевцу*

ЕТИЧКА ПРАВИЛА НОВИНАРСКЕ СТРУКЕ И ОДГОВОРНОСТ МЕДИЈА ЗА ДЕЛАТНОСТ НОВИНАРА

***Апстракт:** Аутор у раду указује да се медијско право данас бави веома бројним питањима. Наравно, усавршавањем средстава комуницирања, технолошким развојем и проналаском нових врста медија, број ових питања ће се стално повећавати. Најважнија питања, која чине суштину медијског права су: проучавање права и обавеза новинара (посебно права на приступ информацијама); креирање независне медијске политике; значај Европског суда за људска права; основна права и одговорности новинара и слично.*

Слобода јавног информисања обухвата, у првом реду, право на истинито, благовремено и објективно информисање. Наиме, слобода изражавања представља основу и претпоставку остваривања свих других права, а принцип истинитости представља претпоставку остваривања права на јавно информисање. Кршење овог принципа је најчешћи разлог судских процеса против медија, њихових уредника и новинара. Нажалост, данас срећемо извештавања која имају карактер намерног пласирања лажних, непроверених и неистинитих информација.

***Кључне речи:** етичка правила, одговорност, медији, новинари, Европски суд за људска права, Србија, јавно информисање, слобода изражавања, медијско право.*

УВОД

Побуђивање научног интересовања за однос медија и људских права је релативно нова појава. Наиме, медијско право (право медија) је млада правна грана и оно се систематски посматра и научно изучава тек последњих неколико деценија. Отуда се може рећи да у овом домену постоји одређени парадокс, јер је један доста дуговечан феномен, као што

је изражавање и добијање информација путем медија, постао предмет научног истраживања тек у својој најновијој, а уједно и најбурнијој фази развоја. Свакодневно комуницирање између људи, тежња за што потпунијом слободом изражавања, неопходност добијања информација у сваком моменту путем старих, као и потпуно нових врста медија, изазива озбиљне и далекосежне последице. Стога је научна свест, потпуно легитимно и оправдано, одредила феномен људског комуницирања, изражавања мисли и добијања неопходних информација за свој домен истраживања, тако да изучавање основних појмова и међусобног односа медијског права и медијске политике, данас постаје, све чешће, предмет научног истраживања. Због тога, медијско право доживљава свој нагли развој, како у свету, тако и код нас. Оно све више заузима своје место и у наставним плановима и програмима појединих факултета, а проблеми којима се ова грана права бави постају, врло често, предмет великог броја домаћих и међународних научних скупова.

Слобода изражавања, као основно људско право

Корпус традиционалних политичких и грађанских слобода и права је веома богат, али слобода изражавања, несумњиво, представља једну од најзначајнијих слобода, која је, данас, потврђена и најважнијим документима Уједињених нација (као универзалне, светске организације) и Савета Европе (као једне од најзначајнијих европских регионалних организација). За свако демократско друштво је веома битно да има што више активних и обавештених грађана, који слободно могу да изражавају своју вољу и мишљење. Ова њихова слобода изражавања, као индивидуално људско право, је задњих деценија проширена и правом да буду информисани, као колективним правом грађана, које је гарантовано међународним документима о људским правима и уставима демократских земаља.

Када је реч о слободи изражавања, треба рећи да она има веома бурну историју и да је, несумњиво, јединствена међу другим слободама. Наиме, право да се траже, примају и користе информације, представља камен темељац свих осталих слобода, јер према ставу Врховног суда САД-а "у земљи у којој постоји слобода изражавања и у којој су медији слободни, већа је вероватноћа да ће се друга права и слободе поштовати". Слобода изражавања спада у политичка права и слободе, која омогућавају грађанима учешће у политичком и јавном животу и утицање на образовање државне воље (због тога се ова категорија основних права човека још назива *правима учествовања* или *правима политичке*

партиципације). Отуда и Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода, као једно од најважнијих људских права, наводи право на слободу изражавања, које припада сваком човеку (члан 10. став 1.). Ово право укључује слободу поседовања сопственог мишљења, примања и саопштавања информација и идеја без мешања јавне власти и без обзира на границе. Наравно, коришћење ових права повлачи за собом и одређене дужности и одговорности, па се оно може подвргнути одређеним ограничењима у које спадају:

- 1) интерес националне безбедности, територијалног интегритета или јавне безбедности;
- 2) спречавање нереда или криминала;
- 3) заштита здравља или морала;
- 4) спречавање откривања обавештења добијених у поверењу;
- 5) заштита угледа или права других;
- 6) очување ауторитета и непристрасности судства.

У сваком уставу обавезно је гарантована слобода грађана да изразе и објаве своје политичко и друга мишљења путем штампе или других средстава јавног информисања и обавештавања, као и право издавања листова и других публикација. Слобода штампе, као један од могућих начина изражавања јавног мишљења, представља једно од најдрагоценијих људских права, без којег је незамислив демократски политички поредак. Слобода медија, посматрана у негативном смислу, значи да је према штампи¹ и свим другим видовима јавног изражавања мишљења забрањена цензура, као и друге превентивне мере управне власти. Казнене мере судске власти су дозвољене само у случајевима када је ова слобода, очигледно, злоупотребљена. Шта то, конкретно, значи? То значи да слобода објављивања, излажења, продаје и растурања списа, новина, публикација и слично, не зависи од претходног одобрења управне власти, али за оно што се јавно објави постоји одговорност пред судским властима. Отуда је, данас, слобода штампе (негде, још увек, само декларативно) призната у свим савременим уставима и међународним

¹ Једна од најзначајнијих тековина либералне правно-политичке мисли јесте, управо, слобода штампе. Зaslуге за то припадају, пре свега, енглеским представницима рационалног природног права, као што су, Џон Лок, Џон Стјуарт Мил и, нарочито, Џон Милтон. Овај последњи је, с правом носио назив "оца слободе штампе", која са Француском декларацијом о правима човека и грађанина из 1789. године и Првим амандманом на Устав САД-а из 1791. године, добија ранг уставом загарантованог права човека (оба ова документа утврђују слободу штампе, као једно од најдрагоценијих права човека, а наведени Амандман, између осталог, забрањује и доношење закона који ограничава слободу говора и штампе).

документима о правима човека². Наравно, као и свако друго основно право гарантовано уставом, и слобода медија има своје иманентне границе, које се постављају већ у самом уставном тексту или у општем законодавству.

Поред тога, чланом 19. Универзалне декларације о правима човека Уједињених нација (1948.), слобода мишљења и изражавања је утврђена на следећи начин: "Свако има право на слободу мишљења и изражавања, што обухвата и право да не буде узнемираван због свог мишљења, као и право да тражи, прима и шири обавештења и идеје било којим средствима и без обзира на границе". Слична формулација садржана је и у члану 19. Међународног пакта о грађанским и политичким правима Уједињених нација, који утврђује да "нико не може бити узнемираван због својих мишљења" и да "свако лице има право на слободу изражавања." У другој половини XX века, из слободе изражавања постепено долази до издвајања две нове слободе: слободе јавног информисања и слободе приступа информацијама. У савременим условима, слобода јавног информисања, као изведено људско право, обухвата право на истиниту, благовремену и објективну информацију, као и право да се јавно критикују и траже објашњења у односу на конкретне поступке и акте власти и других јавних субјеката.

Слобода информисања и право медија

Када говоримо о слободи информисања, онда треба рећи да ова слобода подразумева "отвореност и доступност, под равноправним условима, средстава јавног информисања свим учесницима у политичком животу земље и обичним грађанима". Да би делатност медија у једном друштву могла несметано да функционише, сагласно најзначајнијим међународним конвенцијама и повељама, неопходно је да ова делатност почива на три носећа стуба, у које спадају:

- 1) професионални стандарди новинарске струке (сагласно стандардима у Европи и свету);
- 2) правни оквир, чија правила регулишу делатност новинара (проистиче из потребе да се правним правилима уреди медијска сфера друштва и посебно да се правним средствима та правила реализују);
- 3) етичка правила новинарске струке (заснована на усвојеним моралним и етичким принципима).

² Батавељић, Д., *Слободе, права и дужности човека и грађанина у новом Уставу Републике Србије*, у: Уставне промене и развој, Савез научних стваралаца, Удружење универзитетских професора и научника Србије, Београд, 2005, стр. 15.

Наведено право информисања, тј. слобода приступа информацијама, у већини земаља је постала, временом, уставом зајамчено право и слобода човека и грађана. Она се одређује као право свакога да од носилаца власти, тј. субјеката којима је поверено вршење јавних овлашћења, тражи и добије релевантне податке који су од јавног интереса. Овде, свакако, треба истаћи богату судску праксу Европског суда за људска права, која је установљена током друге половине XX века и, данас, пракса овог Суда³ представља изузетно корисну грађу за унапређење националних законодавстава. Међутим, овде треба посебно нагласити нужност и потребу законског регулисања рада медија.

Однос етичких правила новинарске струке и медијског права

За правну регулацију медија је веома значајно спровођење процеса саморегулације, који подразумева добровољно подвргавање новинара етичким правилима новинарске струке. Саморегулација захтева постављање стандарда и сагласности са стандардима појединаца и институција на које ће се они односити. Такође, она обухвата и развијање поступака и механизма, којима ће се та правила спроводити, што значи да етичке норме, као облик друштвених норми, не спадају у групу правних норми. Етичке норме нису правне норме, због тога што правна норма представља обавезно правило понашања људи у друштву и она је гарантована државним ауторитетом. То, међутим, није случај са етичком нормом, која је гарантована, пре свега, снагом друштва одређене друштвене групе или снагом одређене друштвене професије. Међутим, веома је значајно нагласити да је прва и основна дужност новинара да пружа **тачне, независне и правовремене информације** на основу којих се могу доносити одређене одлуке, формирати одговарајући закључци и правити избори приликом заузимања одређеног става. Отуда медији морају очувати поверење јавности, што наравно, захтева највише етичке стандарде, па је, отуда, стварање саморегулационих тела у области новинарства веома значајно. Зато, законодавству треба дати шансу уколико саморегулациони процес, у облику кодекса понашања који описује како права и слободе новинара морају да буду у складу са правима, слободама и интересима других, као и са сопственом одговорношћу. Отуда је поштовање етичких стандарда новинарске струке веома значајно, јер је у земљама у којима се

³ Ова праксе се посебно односи на члан 10. Европске конвенције, којим је гарантована слобода изражавања.

ови стандарди поштују, број судских поступака који се воде против новинара, уредника и медија, далеко мањи.

Међутим, да би се избегла правна одговорност новинара и непотребни судски поступци, потребно је да новинари строго поштују стандарде професионалног поступања. Наиме, у скоро свакој земљи су усвојени етички кодекси новинарске струке, а на међународном плану је, несумњиво, најзначајнија Декларација о принципима поступања новинара Међународне федерације новинара из 1954. године⁴. Оно што је за ову Декларацију битно, јесте да она утврђује стандард професионалног поступања новинара и прописује да је њихова најважнија дужност да прикупљају, шире и коментаришу вести и информације и описују догађаје. Но, не треба заборавити да је, притом, њихова прва и најважнија обавеза да ове вести и информације буду истините и да извештавају само у складу са чињеницама чији је извор њима познат, а у прибављању информација и докумената морају се користити само часним средствима. Због тога, сваки новинар сноси изузетно велику одговорност⁵, уколико објави нетачну информацију, која може да повреди некога или да му нанесе штету. Зато је он обавезан да учини све што је у његовој моћи, како би исправио објављену информацију и отклонио прекршаје правила своје струке, у које спадају, пре свега, вређање другог лица, каљање нечијег угледа, клевета, неоснована оптужба и слично. Такође, у ове прекршаје спадају и други нечасни поступци новинара, али због ограниченог обима овог рада, нећемо се упуштати у анализу истих. Отуда, новинари који желе да буду достојни своје професије и да часно обављају своју струку, увек ће се верно придржавати наведених принципа, сматрајући то својом највећом обавезом.

Када говоримо о етичким стандардима, треба истаћи чињеницу да истина представља у новинарској професији најважнији такав стандард, односно да се принцип истинитости узима као основно етичко правило. Управо зато, напред наведена Декларација о принципима поступања новинара из 1954. године, предвиђа да је "прва и најважнија обавеза новинара да поштује истину и право јавности да зна истину. Испуњавајући ту обавезу новинар ће увек бранити принцип слободе за поштено прикупљање и објављивање вести, и право на коректан коментар".

⁴ Ова Декларација је усвојена на II заседању Светског конгреса међународне федерације новинара, а поводом ње су донети амандмани, усвојени на XVIII заседању Међународне федерације новинара, у јуну 1986. године.

⁵ Батављевић, Д., *Демократска одговорност и владавина права*, у: НЕШКОВИЋ, Слободан (уредник): *Безбедност у постмодерном амбијенту*, Зборник радова, Центар за стратешка истраживања националне безбедности - ЦЕСНА Б и Hanns - Seidel Stiftung, Београд, 2008.

Поштујући овај принцип, највећи број националних законодавстава, својим етичким кодексима предвиђају поштовање истине и објективно информисање, као најузвишеније принципе штампе и да је, отуда, најважнија одговорност новинара и уредника, настојање да њихов рад буде усмерен ка истинитом извештавању и поштовању права јавности да зна истину, путем објављивања тачне и правремене информације.

Увреда и клевета, као последица изношења неистинитих и лажних чињеница

У националним правним системима клевета и увреда представљају кривична дела, која се као таква третирају већ неколико векова. Наиме, клевета представља изношење лажних и неистинитих чињеница које се односе на одређено лице и које могу угрозити његову част и углед, док увреда представља вређање и изношење негативних вредносних судова према одређеном лицу. Такво схватање ових кривичних дела је постојало и у правном систему Србије, која је први пут инкриминисала ова кривична дела још у XIX веку, тј. 1860. године, у Кривичном законнику Књажевине Србије. Оба ова кривична дела су била садржана и у каснијим кривичним законима, као и у новом Кривичном законнику Републике Србије, донетом септембра 2005. године (ступио на снагу 01. јануара 2006. године). Тако, ова дела спадају у кривична дела против части и угледа, а одредбе које прописују санкције за њихове учиниоце, садржане су у члану 170. и 171. овог Законика. За учиниоце ових дела је предвиђена само новчана казна.

Када је реч о увреди и клевети, онда треба рећи да ова дела, као класична кривична дела, воде порекло из Кривичног закона Аустрије, који је донет 1852. године. Овде је реч, пре свега, о поштовању права и угледа других и обавеза овог поштовања се изводи из основног људског права на слободу изражавања. Међутим, треба нагласити да слобода изражавања, иако једно од основних људских права, није истовремено и апсолутно право, јер подлеже одређеним условима, ограничењима и казнама. Овде посебно треба указати на чињеницу да су ова дела у доста тесној вези са основним етичким стандардима новинарске струке, у које спадају, пре свега, начело истинитости и претпоставка невиности. Управо су, због тога, у многим правним системима, увреда и клевета, основ не само грађанске и прекршајне одговорности, него и кривичне, иако су, последњих неколико деценија, развој демократских друштава и ширење корпуса људских права, довели у питања кривичну одговорност лица (новинара), који својим радњама увреди другог или изношењем неистинитих података нашкоди нечијој части или угледу (кривична осуда и кривична санкција је

оличена, пре свега, у казни затвора). Постоје бројни захтеви, који су негде у потпуности или делимично прихваћени, да се изврши декриминализација увреде и клевете и да, на основу тога, новинари не буду санкционисани казном затвора за оно што пишу о другима, јер криминализација повреде угледа, части и права других, по мишљењу заступника ових схватања, озбиљно угрожава слободу изражавања. Отуда би је требало, како они сматрају, укинути.

Овакви и слични захтеви за декриминализацијом увреде и клевете, тј. за избацивањем ових дела из кривичног права, нарочито су постали актуелни у последњој деценији, тј. од почетка трећег миленијума. Ту се, пре свега, мисли на Савет Европе и ОЕБС, као међународне организације, које захтевају од држава чланица да ова дела буду предмет грађанског права, односно парничног поступка и накнаде штете⁶. Међутим, ова дела су веома често тема расправа и спорова у земљама Западног Балкана, али за то постоје два основна разлога. Као прво, у овим земљама се може уочити веома велики број судских процеса против уредника и новинара⁷. Као друго, све су чешћи захтеви за декриминализацијом увреде и клевете⁸. Овим захтевима доста доприноси и пракса Европског суда за људска права, као и сами процеси јачања демократије и ширење корпуса људских права уопште, па је у развијеним земљама и демократским режимима, све мање тужби, кривичних поступака и кривичних пресуда због дела увреде и клевете. Међутим, то се не може рећи и за земље у транзицији (нарочито не за оне у којима су на снази недемократски режими), у којима се увреда и клевета, још увек, третирају као кривична дела⁹.

Када је реч о Европском суду за људска права, треба подсетити да су се у досадашњој пракси овог Суда искристалисала бројна начела у вези са слободом изражавања, која су веома значајна, када је у питању анализа појмова увреде и клевете. У најважнија таква начела спадају следећа заузета становишта:

⁶ Према најновијим истраживањима ОЕБС-а и Савета Европе, у великом броју националних правних система, још увек постоје кривична дела увреде и клевете.

⁷ У неким земљама, број ових процеса се мери на стотине.

⁸ До потпуне декриминализације клевете дошло је у Босни и Херцеговини, 2002. године, доношењем Закона о заштити од клевете, према коме се суђења за клевету одвијају искључиво у парничном (грађанском) поступку, затим у Украјини (2001.) и Грузији (2004). До делимичне декриминализације клевете је дошло у Црној Гори, Србији и Македонији, као и још у неким земљама.

⁹ У овим државама се увреда и клевета сматрају кривичним делима, да би се, на тај начин, заштитили политичари и носиоци највиших функција, што доводи до значајног сужавања слободе изражавања и јавног информисања. У те земље спадају Албанији, Азербејџан и друге.

- 1) расправа о питањима од озбиљног јавног интереса, ужива највиши степен заштите Европског суда за људска права;
- 2) медији и новинари уживају посебну заштиту права на слободу изражавања, јер они имају, по схватању Суда, веома важну друштвену улогу очувања демократског друштва (отуда, свако кажњавање медија и новинара због објављивања информације или изношења мишљења о лицима и питањима од легитимног јавног интереса, мора да буде оправдано само "нарочито важним разлозима");
- 3) допуштена критика је добила знатно шире границе, када су у питању политичари, тј. носиоци јавних функција, јер су они јавне личности и на ту улогу су добровољно и свесно пристали (зато се излажу надзору од стране новинара и целокупне јавности, па сходно томе, морају да покажу и већи степен толеранције);
- 4) власт и њени носиоци морају да отрпе већи степен критичности, јер они имају доминантан и привилегован положај, који налаже да буду суздржани и опрезни при предузимању казних мера (посебно ако постоје други начини одговарања на неоправдане нападе и критике њихових противника или медија и ако ови други начини изазивају мање штетне последице по слободу изражавања);
- 5) разликовање између чињеница и вредносних судова, мора да ужива посебну пажњу, јер се истинитост чињеница може доказати, док се за истинитост вредносног суда (мишљења) то не може рећи¹⁰.

Такође, на овом месту треба указати и на чињеницу да је данас изузетно богата судска пракса Европског суда за људска права и да постоји веома велики број пресуда које се односе, управо на повреду части и угледа, тј. на кривична дела увреде и клевете. Отуда су многе пресуде овог Суда, као и одлуке других међународних тела, установиле нове правне стандарде, који су утицали на заузимање нових ставова о оправданости и неоправданости казни које су изречена за повреду части и угледа. Наиме, Европски суд за људска права је приликом решавања

¹⁰ Савет Европе је од свог оснивања 1949. године, па све до данас, донео велики број резолуција и препорука, које се односе на слободу изражавања. У овим актима су садржани основни принципи и стандарди, које државе чланице треба да унесу и имплементирају кроз доношење сопствених закона, подзаконских аката и других прописа (тима обезбеђују слободу изражавања и из ње изведених права и слобода). На овом месту, пажњу заслужује Препорука Парламентарне скупштине Савета Европе о слободи изражавања у медијима у Европи, која у једном свом делу директно предлаже декриминализацију увреде и клевете (у њој се, између осталог, апелује на државе чланице да ослободе новинаре који се налазе у затвору због свог легитимног професионалног рада, као и да укину прописе према којима новинари услед слободе изражавања могу да буду предмет кривичног поступка).

конкретних случајева, веома често критиковао праксу обухватања увреде и клевете кривичним законима, сматрајући да ова дела треба да буду блаже санкционисана и да се, и са таквим казнама, може постићи сврха. То је с тога што, по мишљењу овог Суда, и блаже санкције могу да имају велики утицај на рад новинара и поштовање правила новинарске струке, док строжије санкције (посебно казна затвора), могу утицати на остваривање њиховог права на слободу изражавања. Међутим, Европски суд посебно наглашава да државе својим националним законодавствима не могу (и не смеју) да ограничавају слободу изражавања и информисања, пре свега, у политичким дебатама и у питањима од јавног интереса. Наравно, из овога не треба извести погрешан закључак да је свака пресуда донета од националног суда против новинара, истовремено и кршење слободе изражавања. Наиме, одлукама Европског суда за људска права је у многим случајевима утврђено да национални судови појединих држава чланица нису погрешили приликом изрицања одређених мера против новинара¹¹, тј. да су правилно поступили и испоштовали принцип пропорционалности, поштујући стандарде и правила новинарске етике.

Спречавање увреде и клевете поштовањем кодекса професионалне етике

Медијски савети и поштовање етичких стандарда садржаних у кодексима професионалне етике, данас, у свету имају све већи значај у развоју медија и медијског изјашњавања, као и у очувању слободе изражавања. Отуда је саморегулација и прописивање норми понашања и правила новинарске струке од стране самих медија изузетно значајна, па зато постоји велика спремност бројних европских земаља за смањивање државне интервенције и регулације у овој области, што ће сигурно допринети повећању поверења јавности у медије.

Када је реч о поштовању угледа и права других, тј. у ужем смислу, о увреди и клевети, онда треба рећи да ту разликујемо три универзална етичка принципа, од чијег поштовања зависи степен остваривања слободе изражавања, као и поштовање правила новинарске струке и избегавање

¹¹ У ове мере које Европски суд за људска права одобрава према новинарима који својим радњама учине дела увреде и клевете, не спада затворска казна, јер лишавање слободе, по мишљењу овог Суда, представља сувише строгу казну и ограничавање слободе изражавања, која је један од основних стубова неометаног обављања новинарске струке. То значи да, према схватању Европског суда, није повређен ни познати члан 10. Европске конвенције о људским правима, приликом доношења пресуде националног суда поједине државе чланице.

непотребних, скуких и веома болних судских поступака. Наиме, ту спадају: 1) начело истинитости; 2) заштита извора информација и 3) претпоставка невиности. Управо се поштовањем ова три кључна етичка принципа новинарске професије, знатно доприноси смањивању грешака новинара у њиховом раду, а самим тим и знатно мањем процесуирању повреда угледа и права других¹². Због тога, поштовање истине и право јавности да зна истину, као прву и најважнију обавезу новинара, предвиђа и Декларација о принципима поступања новинара Међународне федерације новинара. Ова Декларација, на тај начин, обавезује новинара (који у свом раду ужива потпуну слободу), да поштено прикупи и објави сваку вест и да увек дâ коректан и непристрасан коментар, што подразумева да новинарско извештавање мора да буде потпуно тачно, тј. засновано на истинитим подацима, да у потпуности разуме проблем о коме пише и да тако разумљив текст буде презентирао читаоцу. Ни у ком случају, новинар не сме да злонамерно "изврће" чињенице, да вређа и каља углед другог лица (без обзира ко је у питању), не сме да клевете другога, нити да износи неосноване оптужбе (јер за то није, ни стручан, ни овлашћен).

Сваком, иоле озбиљном, аутору је доста тешко да се између три наведена правила новинарске струке, која се сматрају кључним, определи које је од њих најважније. Свакако, у том рангирању посебну пажњу заслужује претпоставка (презумпција) невиности, тј. правно правило да се свако сматра невиним, док се његова кривица не утврди правоснажном одлуком суда. Овај принцип је у веома уској вези са слободом изражавања, као и са правом приватности¹³ (загарантованим и заштићеним Европском конвенцијом о људским правима), које, међутим, подлеже евентуалним ограничењима, између осталог и ради заштите "права и слобода других".

Претпоставка (презумпција) невиности представља, не само законско, него и етичко правило, тј. етички стандард. То је случај, како у нашој, тако и у упоредној медијској пракси, па су, отуда, етички кодекси новинарске професије многих земаља усвојили, тј. признали ово правило. Тако је, на пример, Етичким кодексом штампе у Немачкој, утврђено да новинари морају да извештавају о судским поступцима који су још у току, без икаквих предрасуда, да се избегне у насловима и коментарима, свака новинарска једностраност, прерано доношење закључака, олако оцењивање исказа учесника у судском поступку, а посебно, било какво

¹² Ови поступци за увреду и клевету могу бити троструки: 1) кривични, 2) грађански и 3) прекршајни.

¹³ Ово право, уствари, обухвата право на приватан и породични живот.

прејудуцирање и доношење некакве своје пресуде унапред, пре него што судска одлука постане правноснажна и пре него што се исцрпе сви правни лекови. Медији, новине и новинари који пишу извештаје, не смеју да доносе преурађене судове о кривици лица против којих се води кривични поступак, што значи да не могу и не смеју било кога да, пре времена, "осуђују" или "ослобађају" од оптужбе¹⁴. Слична правила предвиђа и Етички кодекс штампе у Данској, као и наш Етички кодекс, у Србији, који утврђује да је "новинар дужан да поштује правило претпоставке невиности и да не сме никога да прогласи кривим до изрицања судске пресуде". Зато, он мора да буде свестан своје одговорности и да се увек позива на званични извор информација и да води рачуна шта пише (јер, понекад, и само једна тешка и неистинита реч може да буде кобна по лице на које се односи).

Међутим, често се дешава да медији, нажалост, прекрше своју професионалну дужност и изађу из оквира својих надлежности, ради одређених, само њима знаних, разлога (најчешће због повећања тиража и продаје новина). Наиме, с обзиром да медији имају право да јавност обавештавају и о кривичним поступцима, који се воде против одређених лица¹⁵, веома је битно да они том приликом стриктно поштују претпоставку невиности. Такође, они су дужни да у свом извештавању поштују и право приватности, тј. приватни и породични живот сваког човека, као и право на правично суђење. На поштовање претпоставке невиности недвосмислено упућује и Препорука Комитета министара Савета Европе о пружању информација које се односе на кривичне поступке путем медија из 2003. године. Ова Препорука посебну пажњу поклања и заштити приватности у кривичним поступцима који су у току¹⁶ (начело бр. 8).

Појам права на приватност, тј. права на приватан и породичан живот

Када говоримо о медијима, слободи изражавања и слободи јавног информисања, онда треба, пре свега, да укажемо на чињеницу да је приватност, од свих људских права, најтеже дефинисати и да је право на приватан и породичан живот сваког човека, најосетљивије подручје, које треба да остане, што је могуће више, заштићено и гарантовано највишим

¹⁴ Пример за то је Етички кодекс новинара Босне и Херцеговине.

¹⁵ То су информације од јавног интереса, па обавештавање јавности представља професионалну обавезу новинара.

¹⁶ Начело бр. 8.

општим правним актима. Међутим, и поред таквог значаја и осетљивости овог права (права на приватност), јавно информисање, неминовно, улази и у ово подручје, које представља један вид ширења људског достојанства, тј. моралног и духовног интегритета личности¹⁷. Наиме, чињеница је да је данашњи ниво технолошког развоја омогућио веома брз развој информационих и комуникационих система, што је, несумњиво, веома корисно за сваку савремену државу и истовремено веома важан предуслов за развој слободе и демократије. Но, треба указати да веома често долази до бројних злоупотреба и манипулација у медијима (нарочито новинама), што у највећем броју случајева има за последицу тешке повреде људског достојанства, права на приватан и породичан живот и интегритет личности. Наравно, то се не односи на случајеве када је неопходно мешање јавне власти у вршење права на приватност у складу са законом, а у интересу националне безбедности, јавне безбедности или економске добробити земље, заштите здравља, морала, ради заштите права и слобода других и слично¹⁸.

Међутим, треба нагласити да је право на приватни и породичан живот јавних личности, пре свега политичара и носилаца јавних функција, у одређеној мери сужено и та чињеница је, до сада, више пута утврђена пресудама Европског суда за људска права. Наиме, све јавне личности, а посебно политичари, потпуно су свесни свог положаја и улоге у друштву, као и чињенице да су свакодневно, у сваком моменту, изложени суду јавности и да откривање одређених података везаних за њихов приватан живот, може да утиче на само вршење њихове функције, а посебно на њихову част и углед, достојанство и интегритет. Но, они су на то пристали приликом доношења одлуке да се баве јавним послом и то је неминовно у њиховом животу. Наравно, то њихово свесно сужавање права на приватност, не значи да медији могу неконтролисано, безобзирно и неистинито да износе податке из њиховог приватног и породичног живота, јер су медији, данас, веома моћно средство, путем којих се за само неколико секунди, на читавој планети могу пренети такве информације. Често су наслови, у таквим случајевима, када новинари имају злу намеру, "помпезни", "бомбасти", на ударним странама медија и, у том тренутку их сазнаје огроман број прималаца информација. Док лице на кога се односе

¹⁷ Право на приватност је зајемчено и заштићено Универзалном декларацијом о људским правима (члан 12.), Пактом о грађанским и политичким правима (члан 17.) и Европском конвенцијом о заштити људских права и основних слобода (члан 8.).

¹⁸ Ове разлоге одступања од неповредивости права на приватност предвиђа Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода, што значи да право на поштовање приватног и породичног живота није апсолутно право.

те неистините и злонамерне информације, докаже да су оне лажне, штета по углед или друга његова права је, већ, настала. Сваки демант тих неистинитих и злонамерних информација, неће имати ни приближно тако јак одјек и број прималаца, као што је то било приликом првог објављивања¹⁹.

И Закон о јавном информисању Републике Србије, управо поштујући одредбе Европске конвенције и полазећи од праксе и искристалисаних ставова Европског суда за људска права, у свом тексту (члан 9.), утврђује ограничење права на приватности носиоцима државних и политичких функција, али само сразмерно оправданом интересу јавности. Наравно, и овде је веома битно обезбедити одговарајућу законску заштиту личних права, јер се информацијама објављеним у неком јавном гласилу, може повредити нечије право и то са великим и доста штетним последицама (на пример, ако је објављена информација из приватног живота неког лица без његовог пристанка, ако је објављена неистинита информација или уколико је неко, без икаквих доказа, у медијима оптужен и окривљен за извршење каквог кривичног дела).

Одређујући појам права на приватност, не можемо, а да не укажемо, бар у најкраћим цртама и на ширину овог права. Наиме, опште је познато да је информација, као и новац, власт и слично, веома моћно средство у рукама оних који је поседују (можда моћније и важније од свих других). Зато се и каже да је "права информација, у правом тренутку и на правом месту, заиста, право богатство" и тако је било током читаве људске историје, а данас је, можда, најдрастичније, доведена до неслућених размера и могућност злоупотребе информација које се поседују. То је због тога што у савременом друштву информационе технологије и комуникациони системи омогућавају веома лако добијање и укрштање података из различитих евиденција. Таква ситуација прети да у веома блиској будућности грађани буду потпуно контролисани, можда и да се њима на тај начин влада, "захваљујући" изузетно брзом развоју науке и технике, увођењу савремених информационих система и стварању великих база података. Све је то, још у прошлом веку, нарочито седамдесетих година XX века, створило велику забринутост у свету и довело до постављања питања обезбеђења сигурности и тајности података која се односе на грађане (пре свега, на оне податке који се тичу њихових личних права и слобода). Због тога су, пре више од три деценије, најразвијеније земље света, увеле у своје уставе, законе и кодексе

¹⁹ За демант се обично каже, да је то као када са десетог спрата зграде проспете цак перја, па идете да скупљате оно што падне на земљу.

понашања, обавезу примене бројних етичких начела, као и правну заштиту путем увођења института чувања професионалне службене тајне.

Када говоримо о тим земљама, које су прве уочиле опасност од угрожавања сигурности и тајности личних података, ту мислимо, пре свега, на САД, које су то учиниле 1970. године, а затим и на Шведску, која је увела посебну правну заштиту података у компјутеризованим информационим системима 1973. године²⁰. По угледу на САД и Шведску, врло брзо су и друге земље донеле сличне законе, који су омогућавали правну заштиту података, као што су СР Немачка (1977.), Аустрија, Француска и Данска (1978.), Велика Британија (1984.) и друге²¹. Све је то довело до постављања нових питања, која су се односила на угрожавање права на приватан и породичан живот, као и на злоупотребу података о личности. Тога је било и раније, и данас, а повезано је са питањем електронског праћења, надзора над понашањем појединаца и слично, што је омогућено изузетним развојем технологије и производњом минијатурних одашиљача за аудио и видео праћење, малих ТВ камера за видео надзор, затим праћење путем ГПС²² и ГМС²³, а у најновије време и ГПРС²⁴ уређаја, мрежа и сателитског навођења. Као што смо напред навели, САД су прве увеле правну заштиту података, тако да су чланови Конгреса САД-а, врло брзо после тога (током 1985. године), указали на наведену опасност, напомињући у извештају Конгреса, да електронски уређаји широм света, могу да се користе и за праћење и надзор појединаца, њихових кретања и поступака, као и комуникација са другим особама. Посебно је указано на опасност праћења и контролисања емоција појединца, укључујући и његове психичке и психолошке реакција на одређене околности²⁵.

²⁰ Шведска је ову заштиту учинила доношењем Закона о заштити података о личности.

²¹ Доношење таквих закона о заштити података о личности, почев од 70-тих година XX века, па све до данас, постало је општа појава и добило, готово, универзалан карактер. То је због тога што, данас, готово да не постоји земља, која одговарајућим законом није утврдила одређене стандарде заштите личних података у компјутеризованим информационим системима.

²² Global Positioning System.

²³ Global System for Mobile communications.

²⁴ General Packet Radio Service.

²⁵ Ту се мислило, пре свега, на испитивање појединца путем полиграфа, а у најновије време, чак и на анализу гласа, даха и можданих таласа, а све у циљу проналажења могућности да се утврде његова емоционална стања.

МЕДИЈСКО ПРАВО У СРБИЈИ

Развој медијског права у Републици Србији

Савезна Република Југославија, као трећа југословенска држава, настала доношењем Устава из 1992. године, као "формални" правни наследник бивше СФРЈ, преузела је гаранцију права и обавеза утврђених Универзалном декларације о правима човека (1948.) и Међународним пактом о грађанским и политичким правима (1966.). Наведени Устав из 1992. године, као и Устав Србије из 1990. године, обухватили су својим текстом одредбе које су гарантовале слободу штампе, јавног информисања и забрану цензуре. Међутим, ове уставне гаранције су кршене за време Милошевићеве владавине, а медији, пре свега државни (као што је био РТС), били су кључна полуга у одржавању власти тадашњег режима. Закони и подзаконски акти, који су били доношени у то време (како на савезном, тако и на републичком нивоу), довели су до гушења независних штампаних и електронских медија, па је слобода изражавања у последњој деценији XX века била доста сужена. Посебан притисак на медије је био извршен доношењем Закона о јавном информисању Републике Србије из 1998. године, који је био противуставни документ и основ за обрачун режима са медијима. Поред тога, прописи који су се односили на рад електронских медија, веома често су мењани, стављани ван снаге и прилагођавани потребама чланова и симпатизера, тада владајуће, политичке коалиције. Све је то створило медијски хаос у Србији. Одлуком Савезног Уставног суда из децембра 2000. године, утврђено је да велики број одредаба радикалног Закона о јавном информисању из 1998. године, нису биле сагласне са Уставом СРЈ и међународним правом и оне су престале да важе 05. јануара 2001. године. Убрзо је и Народна скупштина Републике Србије донела Закон о престанку важења Закона о јавном информисању који је ступио на снагу 16. фебруара 2001. године.

После демократских промена у Србији, учињених октобра 2000. године, први покушај исправљања негативне медијске слике и приближавања европским стандардима, учињен је доношењем Закона о радиодифузији из 2002. године, са намером да се у овој области уведе какав-такав ред и успостави владавина закона²⁶. Међутим, из досадашњег искуства, тешко се може закључити да је направљен неки значајнији корак у постизању и обезбеђивању медијске независности, већ се пре може рећи

²⁶ Батавељић, Д., *Србија у Европској унији*, у: НЕШКОВИЋ, Слободан (уредник), Зборник радова са Конференције "Србија на путу европских интеграција", књига 7, Центар за стратешка истраживања националне безбедности - Цесна Б, Београд, 2010, страна 29.

да се, и после 2000. године, власт борила више за "очување затеченог хаоса", него за побољшање медијске слике Србије у свету. Наиме, очигледно да у нашој земљи не постоји спремност власти да примени професионалне и демократске стандарде у области медија, какви се примењују у целој Европи и свету, као ни да развласти владајуће кругове у области медија, тј. радиодифузије²⁷.

Доношење наведених закона (Закон о јавном информисању, Закон о слободном приступу информацијама од јавног значаја и други), имали су великог значаја за слободу јавног информисања, пре свега што су укинуте недемократске и ауторитарне одредбе претходног Закона о јавном информисању и што је отклоњена велика правна несигурност, коју је омогућавао претходни закон. Међутим, не треба бити превише задовољан садашњим стањем, јер је досадашњи период важења и примене ових закона, показао озбиљне недостатке у погледу разумевања и познавања слободе медија и њених правних оквира. Наиме, медији се могу сматрати саставним (конститутивним) елементом демократије, једино под условом да је у једном друштву, заиста остварена слобода медија и да је она присутна у свакодневном животу. То исто важи и за нашу државу, Републику Србију, која је, путем Устава, као највишег општег правног акта, гарантовала слободу медија, у правом смислу речи. Поштујући хијерархију правних аката, ове гаранције уставног ранга морају да буду даље конкретизоване нижим актима, тј. законима, па је тако и Законом о јавном информисању, Законом о радиодифузији и Законом о слободном приступу информацијама од јавног значаја, правно уређена и прецизирана ова слобода.

После пада Милошевићевог режима и спровођења тзв. петоктобарске револуције 2000. године, у Србији су у области медија, започете значајне промене, које су новинарима поставиле потпуно нове изазове. Пре свега, срушене су строге форме државне цензуре и монопола у медијима, али је, с друге стране, различитим облицима притисака и утицаја политичких и економских центара моћи, спречавано стварање независних медија у правом смислу речи. Све је то, временом, довело до стварања тзв. "феномена две врсте насиља" - насиља новинара и насиља над новинарима²⁸. Насиље новинара постоји онда кад новинари

²⁷ Одређен напредак у Србији је направљен доношењем Закона о јавном информисању (2003.), Закона о слободном приступу информацијама од јавног значаја (2004.), као и именовањем Повереника за информације од јавног значаја, од стране Народне скупштине Републике Србије (2004.).

²⁸ Миленковић, Д., *Медијско право и политике*, Факултет политичких наука, Београд, 2009, стр. 32.

недовољно компетентно и неистинито извештавају о појавама, догађајима и личностима, као и када стално понављају неистините информације читаоцу, гледаоцу или слушаоцу, док насиље над новинарима постоји, када се на новинаре врши притисак да извештавају необјективно, неистинито, за рачун неке политичке групе или појединца, када им се прети тужбама или физичким нападима, када се ометају у извештавању или им се одбија приступ информацијама или месту догађаја²⁹.

С обзиром да је ово доста непозната материја и да је било неопходно упознавање европских стандарда у области медијског права које у Србији, полако али сигурно, добија све већи значај и обезбеђује своје посебно место у корпусу слобода и права. Управо због тога, у Србији је организован велики број семинара за запослене у медијима, правосуђу и локалној самоуправи на тему: "Ново медијско право у Србији", чији је циљ био да путем стручних расправа и дискусија упознају стручну и ширу јавност са текућим променама везаним за медијско право у нашој земљи, проблемима и могућностима остваривања овог права, пружање могућности правницима у Србији да дају допринос, својим знањем и искуством, успостављању правне државе и владавине права. Очигледно је да постоји неопходност едукације у вези медијског права, коју врше судије и тужиоци, новинари и медијски експерти, пре свега, полазницима Правосудне академије, предочавањем проблема судске праксе у Србији и њиховим упознавањем са најновијим ставовима Европског суда за људска права у случајевима суђења новинарима и медијима, јер постоји велики несклад између судске праксе у Србији и европских стандарда. Зато је организована и јавна презентација анализе свих поступака Европског суда у Стразбуру, који су у области медијског права вођени против државе Србије. Пресуде против новинара и медија у Србији су, такође, биле тема бројних округлих столова, трибина, семинара и других скупова, на којима су учествовале судије, тужиоци и новинари.

Несумњиво је да доношење наведених закона, представља значајан корак напред у обезбеђивању слободe медија и формирања медијског права, као посебне правне гране. Све је то допринело прекидању дотадашње линије урушавања медијског законодавства у Србији, али су, нажалост, примена наведених закона и њихово спровођење у пракси, ишли сасвим другим током. Наиме, у нашој земљи није постојала политичка воља за обезбеђивањем права медија, њихове потпуне слободe и независности, него је, напротив, фактички настављен континуитет политике у области медија из периода пре 2000. године. То је довело до

²⁹ Исто.

тога да се у масовним медијима и савременим политичким системима, идеолошке чињенице често појављују као значајније од институционалних, а као резултат тога, имали смо обликовање свести грађана путем манипулативног деловања масовних медија. Тако су медији постали и остали једна од најутицајнијих и најмоћнијих политичких снага у Србији, иако је свима познато да се од медија очекује отвореност, аутономија, независност и слобода, као битна, кључна карика успостављања демократског поретка. Наравно, од медија се тражи и, с правом, очекује само истинито извештавање о свакодневним збивањима у нашем друштву (као и у целом свету), а никако идолопоклонство, сарадња са влашћу и служење носиоцима власти, утицање на грађане ради формирања њихових политичких ставова, прихватања одређених политичких вредности и моралних начела.

Медијска слика у Републици Србији

Морамо констатовати да ситуација у Србији, нажалост, још увек није задовољавајућа, јер наша држава није демократска земља у правом смислу речи, већ је, још увек, земља у "транзицији". Такође, у нашем друштву постоји и значајна подељеност око тога, шта је општи, тј. национални интерес, што говори о неспособности самих политичких елита да га јасно формулишу, дефинишу, утврде и спроведу, а томе веома много доприносе неформални и тајни центри моћи који, још увек, имају огроман утицај на сва дешавања у друштву. Оно што је произашло из таквог стања (хаотичног и конфузног), јесте схватање и тумачење да слобода изражавања и слобода јавног информисања подразумева право новинара да пишу шта хоће, како хоће и колико хоће. Уколико дође до евентуалних тужби против новинара и медија, по оваквом схватању и тумачењу, то представља облик цензуре и сужавање слобода медија. Наравно, треба одмах нагласити да такав став, уопште, није у складу са Европском конвенцијом, која представља саставни део унутрашњег правног поретка Србије. Овакав став и тумачење нису ни у складу са домаћим и међународним стандардима новинарске етике, као ни са основним стандардима, који су садржани у Закону о јавном информисању.

Поред тога, веома често се дешава (из разлога знаним само новинарима) да се у медијима (посебно штампаним), креира слика о моралним квалитетима неке личности и, на тај начин, извргне руглу та особа. То је због тога што новинар, тј. аутор информације није са пажњом, примереном околностима, проверио и утврдио истинитост објављене информације, што значи да није испоштовао обавезу новинарске пажње из

члана 3. став 1. Закона о јавном информисању. Зато таква особа има право на накнаду нематеријалне штете у смислу члана 79. Закона о јавном информисању, јер се на њу односи неистинита информација. Наиме, право на част и углед је право на поштовање људске части и заслужено стеченог угледа лица. Право на углед штити од стварања погрешне представе о лицу које нарушава његово добро име, а да би постојала повреда права на част и углед, објављене информације треба да буду таквог интензитета да могу да изазову повреду, тј. вређање и причињавање штете одређеном лицу. Такође, да би ова повреда постојала, неопходно је да се у информацији може препознати њен субјект и да постоји лична погођеност тог субјекта информације. Међутим, најзначајније (кључно) својство информације неопходно да би постојала повреда права на част и углед јесте њена неистинитост, јер само неистинита информација може да представља клевету (са неистинитом информацијом се изједначава и непотпуна информација).

Правне последице објављивања информација, па и накнада штете, могу се изрећи само ако је информација која представља чињенични исказ неистинита, односно ако није доказано истинита. Ако је информација таква да доводи у питање нечију част и углед, тада нема обавезе субјекта информације да доказује неистинитост те информације о себи, него је на ономе ко информацију објави, терет доказивања да је она истинита. Наиме, садржина дужности новинарске пажње се састоји у томе да новинар, сваку информацију намењену објављивању, мора пре објављивања, да испита у погледу њене истинитости и то са пажњом примереном околностима. Прописивање ове дужности служи, с једне стране, заштити јавности од неистинитих информација, а с друге стране, заштити личности на коју се информација односи и чија би права и интереси могли бити повређени објављивањем неистините информације.

Последице прописивања дужности новинарске пажње се састоје у забрани новинару да објављује информације чије је неистинитости свестан, као и да информације не објављује лакомислено, без претходне провере са дужном пажњом. Одговорни уредник сме да објави информацију само ако има доказе у погледу њене истинитости или потпуности, као и ако има ослонац за закључак о истинитости те информације. Ту, посебно, потврђује своју вредност за стицање уверења о истинитости информације, разговор са субјектом информације, тј. са лицем на које се она односи - начело *audiatur et altera pars* (да се чује и друга страна). Овде посебно треба нагласити да медији и новинари који раде у њима, морају да буду опрезни приликом објављивања одређених информација које се односе на малолетнике. Наиме, приликом откривања и жигосања

негативних појава у друштву, новинар треба да води рачуна о забрани објављивања информација у јавном интересу која (забрана) обухвата, између осталог, и заштиту малолетника. Због тога, медији не смеју својом делатношћу да нашkode моралном, интелектуалном, емотивном или социјалном развоју малолетника, па у том смислу, ако је информација таквог садржаја да може да повреди право или интерес малолетника, онда она мора да буде тако објављена, да малолетник не може да буде идентификован.

Чињеница је да је новинарство у Србији, још увек, у развоју и "транзицији", јер се веома често дешава да новинари крше претпоставку невиности, снабдевајући своје текстове, као што смо навели, сензационалистичким насловима на ударним странама медија, који служе привлачењу пажње читалаца и повећању тиража, продаје и, самим тим, зараде. Често се позивају на неке анонимне изворе, без провере званичног извора, који располаже правим чињеницама, односно без провере да ли постоје основи сумње и да ли је лице на које се односи информација, учинилац одређеног дела. Не поштујући презумпцију невиности, новинари, на тај начин, именом и презименом етикетају одређено лице, проглашавају га извршиоцем одређеног дела, пружају могућност осуде јавности и, на тај начин, унапред "пресуђују". Може се само замислити колико штете части и угледу може да нанесе једна таква информација. Зато, само правосудни органи и полицијске службе треба да пружају медијима благовремене, проверене информације, које се заснивају на истинитим чињеницама.

Право медија и Устав Републике Србије

Веома значајан део Устава Републике Србије из 2006. године, посвећен је људским и мањинским правима. Тако, овај важећи Устав, својим одредбама гарантује слободу мишљења и изражавања, слободу медија и право на обавештавање. Такође, уставни текст гарантује и слободу изражавања националне припадности, која своје упориште налази у слободи мишљења и изражавања (заузима централно место у наведеним слободама и из ње извире право националних мањина на сопствено изражавање, као и слобода медија и право на обавештавање)³⁰. Ова слобода није апсолутна, јер је Уставом Републике Србије предвиђено да

³⁰ У члану 46. став 1. Устав Републике Србије гарантује ово право на следећи начин: "Јемчи се слобода мишљења и изражавања, као и слобода да се говором, писањем, сликом или на други начин траже, примају и шире обавештења и идеје"

она може бити ограничена законом у одређеним случајевима³¹, али је она, истовремено, шира и ужа од одговарајућег члана 10. Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода³²: шира је, јер важећи Устав, поред права примања и ширења информација (која познаје Европска конвенција), предвиђа и право тражења информација, а самим тим, и већу слободу приступа информацијама; ужа је, јер уставни текст предвиђа ограничавање слободе изражавања, "ако је то неопходно ради заштите права и угледа других, чувања ауторитета и непристрасности суда и заштите јавног здравља, морала демократског друштва и националне безбедности Републике Србије", док Конвенција предвиђа да ограничење слободе изражавања може наступити и ради спречавања нереда и криминала³³.

Такође, Устав Републике Србије, својим одредбама зајемчује и право на обавештеност, утврђујући да "свако има право да истинито, потпуно и благовремено буде обавештаван о питањима од јавног значаја и средства јавног обавештавања су дужна да то право поштују"³⁴. Поред тога, наведени Устав гарантује ово право одредбом да "свако има право на приступ подацима који су у поседу државних органа и организација којима су поверена јавна овлашћења, у складу са законом"³⁵. Очигледно да право на обавештеност у себи обухвата друга два права, тј. слободе, и то: слободу јавног информисања и слободу приступа информацијама³⁶.

У непосредној вези са претходним правима и слободама, јесте и слобода изражавања националне припадности³⁷, као и непостојање дужности да се било ко изјашњава о тој припадности³⁸. Оно што је за потребе овог рада врло значајно, јесте да се уставним одредбама гарантује и слобода медија, прописујући да је "свако слободан да без одобрења, на

³¹ "Слобода изражавања може се законом ограничити, ако је то неопходно ради заштите права и угледа других, чувања ауторитета и непристрасности суда и заштите јавног здравља, морала демократског друштва и националне безбедности Републике Србије" (члан 46. став 2.).

³² Став 1. овог члана Европске конвенције предвиђа да "свако има право на слободу изражавања". Такође, овим ставом је прописано да наведено право укључује "слободу поседовања сопственог мишљења, примања и саопштавања информација и идеја без мешања јавне власти и без обзира на границе".

³³ Члан 10. став 2. Европске конвенције.

³⁴ Члан 51. став 1. Устава Републике Србије из 2006. године.

³⁵ Исто, 51. став 2.

³⁶ Батавељић, Д., *Слободе и права човека грађанина и значај борбе за њихово остваривање и стално унапређивање*, у: МАРКОВИЋ, Горан (уредник), *Зборник радова*, 1. издање, Правни факултет, Источно Сарајево, 2011, страна 43.

³⁷ Устав Републике Србије, члан 47. став 1.

³⁸ Исто, члан 47. став 2.

начин предвиђен законом, оснива новине и друга средства јавног обавештавања"³⁹, док се "телевизијске и радио-станице оснивају се у складу са законом"⁴⁰. Такође, за слободу медија у Републици Србији је веома значајно да у нашем друштву нема цензуре и да "надлежни суд може да спречи ширење информација и идеја путем средстава јавног обавештавања, само ако је то у демократском друштву неопходно ради спречавања позивања на насилно рушење Уставом утврђеног поретка или нарушавање територијалног интегритета Републике Србије, спречавања пропагирања рата или подстрекавања на непосредно насиље или ради спречавања заговарања расне, националне или верске мржње, којим се подстиче на дискриминацију, непријатељство или насиље"⁴¹.

Анализирајући однос медија и Устава Републике Србије из 2006. године, морамо нагласити чињеницу да наш важећи Устав, својим одредбама не утврђује право на приватан и породичан живот, тј. право на приватност, као основно људско право. То је, уствари, једно од најопштијих права прве генерације из кога су, касније, изведена и друга права и, отуда је, право на приватност, с обзиром да има вишевековну традицију у законодавствима великог броја земаља, гарантовано свим најзначајнијим документима о људским правима. Међутим, као што смо навели, Устав Републике Србије не дефинише ово право, већ гарантује неповредивост стана, тајност писама и других средстава општења, како и заштиту података о личности. Ова три права произилазе из права на приватност, па отуда, чуди податак да код нас постоји овакво уставно решење, које се разликује од Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода.

Право медија и Закон о јавном информисању Републике Србије

Закон о јавном информисању Републике Србије⁴² представља основни закон, којим се гарантује слобода изражавања у нашем друштву, тј. уређује се право на јавно информисање, као право на слободу изражавања мишљења и права и обавезе учесника у процесу јавног информисања. Према овом Закону, право на јавно информисање обухвата, нарочито, "слободу изражавања мисли, слободу прикупљања, истраживања, објављивања и ширења идеја, информација и мишљења,

³⁹ Исто, члан 50. став 1.

⁴⁰ Исто, члан 50. став 2.

⁴¹ Исто, члан 50. став 3.

⁴² "Службени гласник РС", бр. 43/2003, 61/2005, 71/2009 и 89/2010 - одлука УС и 41/2011 - одлука УС.

слободу штампања и дистрибуције (растурања) новина и других јавних гласила, слободу производње и емитовања радио и телевизијског програма, слободу примања идеја, информација и мишљења, као и слободу оснивања правних лица која се баве јавним информисањем⁴³.

На самом почетку Закона о јавном информисању, утврђена су основна начела, од којих се, на самом почетку, налази слобода јавног информисања, која утврђује да је јавно информисање слободно и у интересу јавности, да оно не подлеже цензури и да нико не сме, ни на који начин (посредан или непосредан), да ограничава слободу јавног информисања или слободан проток идеја, информација и мишљења, нити да врши било какав физички или други притисак на јавно гласило и његово особље у циљу ометања обављања њиховог посла. У противном, о повредама слободе јавног информисања одлучује суд, по хитном поступку⁴⁴. Међутим, с обзиром да сваком праву одговара и обавеза, наведени Закон утврђује обавезу новинарске пажње, прописујући да су новинар и одговорни уредник јавног гласила дужни да, пре објављивања информације која садржи податке о одређеном догађају, појави или личности, са пажњом примереном околностима, провере њено порекло, истинитост и потпуност. Такође, новинар и одговорни уредник јавног гласила дужни су да туђе информације, идеје и мишљења пренесу и објаве веродостојно и потпуно, а уколико је информација пренета из другог јавног гласила, уз навођење гласила из којег је информација пренета⁴⁵.

Због значаја поштовања права на јавно информисање, законским одредбама је предвиђено и остваривање права посебних категорија лица, ради остваривања права националних мањина и етничких заједница у информисању на сопственом језику и неговању сопствене културе и идентитета. Зато је Законом о јавном информисању предвиђено да Република, аутономна покрајина, односно локална самоуправа обезбеђују део средстава или других услова за рад јавних гласила, на језицима националних мањина и етничких заједница, као и за несметано коришћење права и заштите интереса инвалида, хендикепираних лица и других лица са посебним потребама у јавном информисању (посебно слободе примања идеја, информација и мишљења)⁴⁶. Наравно, овим Законом су предвиђена и права странаца у области јавног информисања, одредбом да страна физичка и правна лица имају у области јавног информисања иста права и обавезе као и домаћа лица, осим ако је другачије предвиђено законом или

⁴³ Закон о јавном информисању, члан 1. став 2.

⁴⁴ Исто, члан 2.

⁴⁵ Исто, члан 3.

⁴⁶ Исто, члан 5.

потврђеним међународним уговором⁴⁷. Посебно је значајна за слободу медија у Републици Србији, забрана монопола у области јавног информисања, тј. одредба да нико не може имати монопол на оснивање, односно дистрибуцију јавног гласила, нити монопол на објављивање идеја, информација и мишљења у јавном гласилу⁴⁸.

Када је реч о примени и тумачењу одредаба Закона о јавном информисању Републике Србије (овај Закон је донет 2003. године, али је до сада више пута мењан), треба рећи да се ниједна одредба овог Закона не може тумачити и применити на начин који би довео до укидања неког права које овај Закон гарантује или до његовог ограничавања у већој мери од оне која је прописана. Такође, врло је значајно указати на положај носилаца државних и политичких функција, јер је одредбама овог Закона предвиђено да су њихова права на заштиту приватности ограничена када се информација односи на њих, али само уколико је та информација важна за јавност (с обзиром на чињеницу да лице, на које се односи информација, врши одређену функцију). Коначно, да би право на информисање грађана било у потпуности испоштовано и да би медији могли да остваре своју функцију у друштву, државни органи и организације, органи територијалне аутономије и локалне самоуправе, јавне службе и јавна предузећа, као и посланици и одборници, имају обавезу да информације о своме раду учине доступним за јавност и то под једнаким условима за све новинаре и сва јавна гласила⁴⁹.

Говорећи о јавним гласилима, треба рећи да је дистрибуција домаћих и страних гласила слободна и да је Законом предвиђена забрана дискриминације на тржишту јавних гласила. Наравно, треба указати на чињеницу да може доћи и до забране дистрибуције информације, уколико надлежни виши суд, на предлог јавног тужиоца, утврди да је то неопходно у демократском друштву ради спречавања: позива на насилно рушење уставног поретка, нарушавања територијалног интегритета Републике, пропагирања рата, подстрекавања на непосредно насиље или заговарања расне, националне или верске мржње које представља подстицање на дискриминацију, непријатељство или насиље, а од објављивања информације непосредно прети озбиљна, непоправљива последица чије се наступање не може спречити на други начин.

Посебно је значајно нагласити да Закон утврђује претпоставку невиности (о којој смо већ писали у општем делу овог рада), утврђујући да

⁴⁷ Исто, члан 6.

⁴⁸ Исто, члан 7.

⁴⁹ О свему овоме, читалац се може ближе упознати увидом у чланове 8-10. Закона о јавном информисању.

се "у јавном гласилу нико не сме означити учиниоцем каквог кажњивог дела, односно огласити кривим или одговорним пре правноснажне одлуке суда или другог надлежног органа" (члан 37.), као и заштиту малолетника (члан 41.). Наиме, у јавним гласилима се, ради заштите права малолетника, мора посебно водити рачуна да садржај јавног гласила и начин дистрибуције не нашкоде моралном, интелектуалном, емотивном или социјалном развоју малолетника, нити се малолетник сме учинити препознатљивим у информацији, која је подесна да повреди његово право или интерес. Закон о јавном информисању, који је донет 2003. године, предвиђао је одговорност новинара, уредника и правног лица које је оснивач јавног гласила, у случају преношења неистинитих информација са јавног скупа, што је супротно ставовима Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода. Зато је изменама наведеног Закона, које су извршене 2009. године, овај прекршај престао да постоји, али је новим изменама и допунама (члан 92б), одговорност за кршење претпоставке невиности значајно пооштрена. Овим изменама је предвиђено да о таквим повредама претпоставке невиности решавају Трговински судови⁵⁰ у поступку за привредне преступе, тако да је предвиђена новчана казна од 25% до 100% збира вредности укупно продатог тиража јавног гласила, испорученог дистрибутерима на дан објављивања информације и вредности продатог огласног простора у том броју јавног гласила, а код електронског јавног гласила од 25% до 100% вредности огласног простора у дану у коме је емитован програм у оквиру којег је објављена информација. За овај привредни преступ ће се казнити оснивач јавног гласила, ако се у јавном гласилу неко лице означи учиниоцем каквог кажњивог дела, односно огласи кривим или одговорним пре правноснажне одлуке суда или другог надлежног органа⁵¹. Такође, ако је привредни преступ учињен путем објављивања информације у електронском јавном гласилу у оквиру најавних вести информативног програма, оснивач јавног гласила ће се казнити новчаном казном у висини која одговара вредности продатог огласног простора у јавном гласилу у периоду од седам дана рачунајући од дана када је информација објављена. За овај привредни преступ новчаном казном од 200.000,00 до 2.000.000,00 динара казниће се и одговорно лице у оснивачу јавног гласила и одговорни уредник јавног гласила.

⁵⁰ Пре ових измена за решавање наведених повреда био је надлежан судија прекршајног суда, односно веће за прекршаје.

⁵¹ Закон о јавном информисању, члан 37.

Увреда и клевета у законодавству Републике Србије

На крају овог рада, даћемо најкраћи осврт на правни систем Србије и различите облике одговорности новинара, као преносилаца информација (али често и њихових мишљења, идеја, ставова и слично), за повреду угледа и части других људи. Тако разликујемо три врсте одговорности:

- 1) **кривичну одговорност**, која се огледа у лишавању слободе, односно казни затвора и новчаној казни;
- 2) **грађанску одговорност**, која се састоји у накнади штете и
- 3) **прекршајну одговорност**, која је оличена у прекршајној санкцији.

Када је реч о кривичној одговорности, треба рећи да од стране најзначајнијих европских институција⁵², још од почетка XXI века, постоји веома снажан захтев за декриминализацију увреде и клевете, као кривичних дела, како у националним законодавствима других земаља, тако и у Србији. Ова кампања се, пре свега, односила на захтев за укидање затворске казне према новинарима за учињена дела увреде и клевете, оправдавајући то потребама демократског друштва и навођењем податка да је затворска казна у супротности са чланом 10. Европске конвенције, који се односи на слободу изражавања. Отуда је, 2005. године донет нови Кривични законик, чијим одредбама је усвојен овај захтев за депенализацију, тј. укидање затворске казне, што се може сматрати значајним кораком напред у овој области, ширењу медијског права и хармонизацији са Европском конвенцијом за заштиту људских права и основних слобода⁵³. Међутим, то не значи да је извршена пуна декриминализација увреде⁵⁴ и клевете⁵⁵ као кривичних дела⁵⁶. У другој половини 2009. године, извршена је измена Кривичног законика, која је изазвала доста полемичких расправа, јер је као посебно кривично дело

⁵² Савет Европе, ОЕБС и други.

⁵³ Батављевић, Д., *Хармонизација прописа и укључивање Републике Србије у процесе европских интеграција*, у: НЕШКОВИЋ, Слободан (уредник), *Зборник радова са Конференције "Савремени свет и процеси транзиције"*, књига 8, Центар за стратешка истраживања националне безбедности - Цесна Б, Београд, 2010, страна 68.

⁵⁴ Кривични законик Републике Србије, члан 171.

⁵⁵ Исто, члан 172.

⁵⁶ Поред увреде и клевете, новим Кривичним закоником из 2005. године, предвиђена су и друга кривична дела, која посредно могу да се односе на медије и новинаре и за која је забрањена казна затвора. Ту спадају, на пример: изношење личних и породичних прилика (172.), неовлашћено фотографисање (чл. 144.), неовлашћено објављивање и приказивање туђег списка, портрета или снимка (чл. 150.) и др.

утврђено недозвољено јавно коментарисање судских поступака (члан 336а.). Наиме, одредбом овог члана је предвиђено да ће се онај "ко за време трајања поступка пред судом, а пре доношења правноснажне судске одлуке, у намери да повреди претпоставку невиности или независности суда, даје јавне изјаве у средствима јавног информисања, казнити затвором до шест месеци и новчаном казном". Међутим, док се кривична санкција (пре свега затворска казна) не сматра неопходном мером у демократском друштву⁵⁷, када је реч у слободи изражавања, Савет Европе и Европски суд за људска права су мишљења да накнада штете за повреду части и угледа, може (и јесте) адекватна мера сразмерно учињеном делу (наравно, у зависности од околности сваког конкретног случаја и од испуњености одређених услова)⁵⁸. Зато су неопходни обазривост и придржавање етичких принципа приликом објављивања информација о неком лицу, пре свега, због тога што изношење таквих информација у јавност, може да буду основ и за кривично дело клевете⁵⁹, које може довести до накнаде штете, сагласно Закону о облигационим односима (члан 199.), због повреде части и угледа лица на кога се неистинита информација односи.

Наиме, нематеријална штета може да буде проузрокована изношењем одређених информација и повредом части одређеног лица,

⁵⁷ Наиме, као што је већ напоменуто, изменама Кривичног законика из друге половине 2009. године, кршење претпоставке невиности и коментарисање судских поступака у Србији, представља и кривично дело, тако да је за учиниоца који "за време трајања поступка пред судом, а пре доношења правноснажне судске одлуке, у намери да повреди претпоставку невиности или независности суда, даје јавне изјаве у средствима јавног информисања", предвиђена казна затвора до шест месеци и новчаном казном. Такође, чланом 3. Законика о кривичном поступку из јануара 2009. године, предвиђено је поштовање претпоставке невиности, тако да ће се "свако сматрати невиним док се његова кривица не утврди правноснажном одлуком надлежног суда" и овог правила о претпоставци невиности, дужни су да се придржавају сви државни органи, средства јавног информисања, удружења грађана, личности из јавног живота и друга лица.

⁵⁸ На овом месту треба указати на члан 22. Законика о кривичном поступку, који дефинише одређене појмове. Тако је, према одредбама овог члана, **осумњичени** "лице према коме је надлежни државни орган предузео неку радњу због постојања основа сумње или основане сумње да је учинило кривично дело, а у односу на које још није донето решење о спровођењу истраге, нити је поднета непосредна оптужница". **Окривљени** је "лице у односу на које по оцени тужиоца или суда, постоји основана сумња да је учинило кривично дело и против кога је донето решење о спровођењу истраге или против кога је поднета непосредна оптужница, оптужни предлог или приватна тужба". **Оптужени** је "лице против кога је оптужница ступила на правну снагу". **Осуђени** је "лице за које је правоснажном пресудом или правоснажним решењем о кажњавању утврђено да је криво за одређено кривично дело".

⁵⁹ Клевета представља изношење неистинитих чињеница, које се односе на одређено лице, што може угрозити његову част и углед.

према коме је учињено дело увреде или клевете, од стране медија, уредника или новинара. Наше законодавство је, у том погледу, сагласно европском законодавству које, такође, предвиђа накнаду штете за повреду части и угледа лица на које се односи неистинита информација. Наравно, том приликом је веома битно да, као што предвиђа и Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода, суд у парничном поступку води рачуна о висини одштетног захтева, тј. о висини досуђене накнаде штете, сагласно учињеном делу (пропорционалност накнаде). Наведеним Законом о облигационим односима, предвиђен је општи режим накнаде материјалне и нематеријалне штете у Србији. Такође, и Законом о јавном информисању Републике Србије, предвиђено је да свако лице на кога се односи нетачна, непотупна или друга информација, чије је објављивање у складу са овим законом забрањено, као и лице којем није објављена исправка, одговор или друга информација на чије објављивање има право, може да тражи од јавног гласила накнаду материјалне и нематеријалне штете.

На крају овог рада, можемо закључити да је за поштовање права медија, али и очување части и угледа других, веома битно усагласити одређена ограничења у вези слободe изражавања, која су утврђена одговарајућим законским прописима, судску праксу домаћег и европског законодавства (пре свега, пресуде и искристализоване ставове Европског суда за људска права) и, посебно, поштовање утврђених етичких стандарда новинарске професије. Међутим, чињеница је да живимо у друштву, у коме има доста конфузије и конфликта, тако да се све то одражава и на савремено новинарство у Србији, што је последица привредне, политичке, културне и сваке друге заосталости друштвене заједнице и кашњења за европским стандардима, заснованим на закону, етици, моралу и обичајима. Све се то, нажалост, одражава и на актуелне медије, њихове уреднике и новинаре, јер је Србија, још увек, доста централизована држава, која се налази у "транзицији" и која се споро креће ка стандардима демократског друштва, што се, неминовно, рефлектује и на медије. Отуда, степен поузданости и истинитости информација које преносе новинари или ставови које они заступају, углавном зависе од њихових личних или туђих циљева и схватања, па грађани, често, не добијају објективну слику о друштву у коме живе и дешавањима у њиховој околини. Зато се дешава да у данашњим околностима, пресуду о одређеном делу и његовом учиниоцу доносе дезоријентисани грађани, без обзира на праву истину, а што је последица непоштовања професионалне етике, изношења непроверених и лажних података и стварања погрешне слике у јавности о одређеним дешавањима у нашем друштву.

Литература

1. Алабурић, В., Слобода изражавања у пракси Европског суда за људска права, Народне новине, Загреб, 2002.
2. Батављевић, Д., *Демократска одговорност и владавина права*, у: НЕШКОВИЋ, Слободан (уредник): Безбедност у постмодерном амбијенту, Зборник радова, Центар за стратешка истраживања националне безбедности - ЦЕСНА Б и Hanns - Seidel Stiftung, Београд, 2008.
3. Батављевић, Д., *Слободе, права и дужности човека и грађанина у новом Уставу Републике Србије*, у: Уставне промене и развој, Савез научних стваралаца, Удружење универзитетских професора и научника Србије, Београд, 2005.
4. Батављевић, Д., *Слободе и права човека грађанина и значај борбе за њихово остваривање и стално унапређивање*, у: МАРКОВИЋ, Горан (уредник), Зборник радова, 1. издање, Правни факултет, Источно Сарајево, 2011.
5. Батављевић, Д., *Србија у Европској унији*, у: НЕШКОВИЋ, Слободан (уредник), Зборник радова са Конференције "Србија на путу европских интеграција", књига 7, Центар за стратешка истраживања националне безбедности - Цесна Б, Београд, 2010.
6. Батављевић, Д., *Хармонизација прописа и укључивање Републике Србије у процесе европских интеграција*, у: НЕШКОВИЋ, Слободан (уредник), Зборник радова са Конференције "Савремени свет и процеси транзиције", књига 8, Центар за стратешка истраживања националне безбедности - Цесна Б, Београд, 2010.
7. Водинелић, В., Ђерић, В., Гајин, С., Стојковић, Д., Живковић, М. *Право медија – с Моделом закона о јавном информисању*, Београдски центар за људска права, Београд 1998.
8. Водинелић, В., *Међународно приватно право личности*, Факултет за пословно право, Београд, 2003.
9. *Закона о јавном информисању*, "Службени гласник РС", бр. 43/2003, 61/2005, 71/2009, 89/2010 и 41/2011) од 22. априла 2003.
10. *Законик о кривичном поступку*, "Службени гласник РС", број 72/2011, 101/2011 од 26. септембра 2011. године.
11. *Закон о радиодифузији*, "Службени гласник РС", број 42/02 од 19. јула 2002. године (измене и допуне објављене у "Службеном гласнику РС", бр. 97/04, 76/05, 62/06 и 85/06).
12. *Закон о слободном приступу информацијама од јавног значаја*, "Службени гласник РС", бр. 120/2004, 54/2007, 104/2009 и 36/2010 од 02. новембра 2004. године.

13. *Закон о облигационим односима*, "Службени лист СФРЈ", бр. 29/78, 39/85, 45/89 - одлука УСЈ и 57/89, "Службени лист СРЈ", бр. 31/93 и "Службени лист СЦГ", бр. 1/2003 - Уставна повеља.
14. *Кодекс новинарске етике - модел*, ЦУПС, Београд, 2005.
15. *Кривични законик*, "Службени гласник РС", број 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009 и 111/2009 од 29. септембра 2005. године.
16. Миленковић, Д., *Медијско право и политике*, Факултет политичких наука, Београд, 2009.
17. *Модел закона о заштити података личности*, ЦУПС, Београд, 2005.
18. Рабреновић, А., Кремењак, С., Живковић, М., Ритлер, Р. *Право радио-дифузних предузећа*, у: Зборник радова "Криза и реформа правосуђа", ЦУПС, Београд, 2001.
19. Сурчулија, Ј., *Европски правни оквир за електронске комуникације*, Центар за развој Интернета, Београд, 2004.
20. *Телевизија у Европи: регулатива, политика и независност*, Истраживачки извештај, OSI/EU Monitoring and Advocacy Program, Медија Центар, 2005.
21. *Устав Републике Србије* од 08. новембра 2006. године, "Службени гласник РС", број 98/06.

Prof. Dragan Bataveljić, LL.D.,
Associate Professor,
Faculty of Law, University of Kragujevac
Branka Bataveljić, LL.B.,
Basic Court in Kragujevac

***Rules of Professional Ethics in Journalism and the Responsibility
of the Media for Journalists' Professional Activities***

Summary

The author of this article points to a number of different issues underlying the contemporary media law. There is no doubt that the number of such issues will exponentially grow along with the prospective developments in the means of mass communication, the general technological development and the emergence of new types of media. The most important issues which are the essence of media law are: journalists' rights and duties (especially the free access to information), creating an independent media policy, the importance of the European Court of Human Rights, the fundamental rights and responsibilities of journalists, etc.

Freedom of public information primarily includes the right to seek and impart truthful, timely and objective information. Namely, freedom of expression is the basic presumption for exercising all other rights while the principle of veracity is the presumption for exercising the right to public information. The violation of this principle is the most common ground for initiating legal action against the media, their editors and journalists. Unfortunately, nowadays we may encounter some media reports which may be qualified as a deliberate placement of false, unverified and misleading information.

Key words: *rules of professional ethics, responsibility, media, journalists, European Court of Human Rights, Serbia, public information, freedom of expression, media law*